

Љубиша Костић

Богословски факултет, Аристотелов универзитет у Солуну

Тријадологија, христологија, пневматологија, еклисиологија и есхатологија у тумачењу литургије еп. Атанасија (Јевтића)

Сажетак: Најважнији и преко потребан приступ у расветљавању значаја, дубине, ширине и саме лепоте Божанствене Литургије јесте богословски приступ. У времену када се Евхаристија доживљава само као „једна од Тајни“, где постоје прегршт сувишних алегоричких тумачења и доживљаја Литургије и када се Свете Службе у Србији прекидају „побожним песмицама“ јер *Царске двери* нису прописно затворене нити је *Олићарска завеса* навучена за време „најсветијих тренутака“, богословска анализа и тумачење *Тајне над Тајнама* у многоме помажу поновном расветљавању истинског смисла Литургије, вере и православне духовности. У том смислу, рад и допринос еп. Атанасија Јевтића на *литургијском ирејороду*, као и живо и опитно указивање на богословске основе Божанствене Литургије је од непроценљивог значаја за Православну Цркву, Литургију и благочешће.

Кључне речи: Литургија, Евхаристија, Причешће, Еклисиологија, Царство Божије, Есхатон, Епископ Атанасије Јевтић.

Тријадолошке основе божанствене Литургије: Црква у Литургији као „икона Свеће Тројице“¹

„Литургија је тријадоцентрична“ каже еп. Атанасије у својој дисертацији, „зато што се њоме изражава сва Икономија Тројичног Бога за људски род.“² Сама Божанствена Литургија почиње именом Тројичног Бога и благосиљањем Царства: „Блајословено Царство Оца и Сина и Свећоја Духа сада и увек и у векове векова. Амин.“ Овим возгласом заправо почиње и свака Света Тајна Цркве зато што је Тајна, по православној вери и учењу, пројава реалности Свесвете Тројице, њене енергије, силе и Њеног присуства у Цркви и свету. Овај светотројични возглас и благосиљање Царства на почетку Светих Тајни је управо доказ да су у старини Свете Тајне вршене на Литургији и биле освећене управо Светом Евхаристијом³. Зато је Литургија „Тајна над Тајнама“ јер она даје освећење осталим Тајнама и она заправо потврђује сваку другу Тајну.⁴ На жалост, данас смо сведоци да су Тајне Цркве одвојене од Божанствене Литургије и да као такве имају доминантно церемонијални карактер а не мистагогијски. Међутим, овде је важно нагласити да у дрвној Цркви није било тако и да није било могуће замислити да се нпр. Свето Крштење новопросвећених верника деси ван саборно-литургијског славља.

¹ Овај текст представља извод из магистарског рада „Допринос Еп.Атанасија Јевтића *литургијској обнови у Србији*“ рађен на Аристотеловом Универзитету у Солуну. Узет је из поглавља рада које ниси наслов „ТЕОРИЈА: Црква као жива и непрестана Литургија у богословској мисли Еп. Атанасија“. Из техничких разлога литературу у fus-notama смо задржали у латиничном писму.

² Γεροφ. Αθανασίου Μ. Γέβτιτς, 'Η 'Εκκλησιολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, Αθήναι 1967, 126, 214. У даљем тексту као: „ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ“.

³ Јер. Atanasije, *PREDAVANJA O LITURGIJI*, man. Žiča 2008, 42–43.

⁴ Еп. Atanasije, „Liturgijski život — srž hrišćanskog života“, *BOG OTACA NAŠIH*, man. Hilandar 2000, 333–335.

Именом Свете Тројице почиње и завршава се свака радња, чин и акт у Православној Цркви. Свака молитва у Цркви почиње и завршава се: „У име Оца и Сина и Светиога Духа ...“ То није сличајно, зато што је Свесвета и Животворна Тројица узрок свега постојећег. Због тога је и најосновнији и најрадикалнији акт и служба Цркве управо — **Благодарење**.⁵ Врхунац тог Благодаренења је присутно у молитви литургијске анафоре у речима: „*Ти си нас из недића иривео у диће, и када смо оийали иодииао си нас ойей и ниси одусиао да све чиниш док нас ниси узвео на небо и даровао нам Твоје будуће Царство. За све то ми благодаримо Теби и Јединородном Сину Твом, и Духу Твом Светом: за сва знана и незнана, видљива и невидљива добротина која су нам учињена. Благодаримо Ти и за ову службу коју си изволео да иримиши из наших руку...*“

Као што правилно примећује и наглашава савремена теологија, литургијска Анафора се приноси Богу Оцу.⁶ Отац је извор свега постојећег. Он рађа Сина, исходи Духа Светога и Он је тај Који благоволи да нешто буде⁷. Сва благодарност се Богу Оцу приноси и узноси, као што смо и видели из горе поменутих речи. „Твоје од твојих Теби приносећи због свега и за све“. Васколика творевина и све постојеће у Васељени које се приноси као „бескрвна и словесна жртва“⁸ у виду хлеба и вина јесте једина достојна жртва. Јер шта год друго принели Господу на жртву, не ће бити довољно на целом свету да се узврати за то што нам је даровао: живот и постојање. Једино љубав и вера принесени у виду бескрвне жртве Хлеба и Вина на Евхаристији могу достојно да приступе олтару Онога Који Јесте Апсолутна Љубав, Апсолутна Светлост и Апсолутни Живот.

Такође, када је реч о Тријадологији, више пута код Владике налазимо светоотачку мисао по којој је Црква „икона Свете Тројице“. Будући да је Света Тројица заједница трију божанских личности, тако Црква, као „пар екселанс“ заједница личности, постаје „иконом Свете Тројице“. Оно што је чини сличниом и сликом „Свете Тројице“ јесте, пре свега, *κοινωνία* — **заједница**, затим, јединство, личности⁹, хармонија, прожимање (перихореза) љубав, хваљење, благодарење. Веома важан детаљ нам Еп. Атанасије разоткрива код св. Василија Великог, када је реч о бићу Свете Тројице: „Тај живот је у Светој Једносушној и Нераздељивој Тројици — *κοινωνία*, *communio* = **заједница**, заједништво бића и живота, љубави и свега што јесте Бог и чиме живи. И врло је карактеристично за Источну Тријадологију, рецимо код Василија Великог, да се некад сусреће идентификовање *живоша* и *суштинине* Свете Тројице са речју *кинонија* или *комунија*. У своме делу *О Св. Духу* (и у 38. писму) Василије велики изричито каже да је суштина Свете Тројице — *κοινωνία*, а то значи да је биће и живот Свете Тројице *περιχώρησις* — узајамно прожимање, однос, релација, љубав. Управо то је хтео да каже Василије. За разлику од есенцијалистичког схватања Бога, где је Бог, пре свега *диће* (у онтичком, философском смислу) у библијско-хришћанском Откривењу Бог је Живи и Лични Бог, Животворна Тројица у међусобном вечном односу Бића, Живота, Љубави и свега што Тројично Божанство по себи јесте и садржи... Овим начином долазимо да у Евхаристијској Еклисиологији исказујемо, реинтерпретирамо и саму основну истину Хришћанства — Тројичну веру, Трија-

⁵ Jer. Atanasije, *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 84.

⁶ Mitropolit Jovan Zizjulas, *EKLISIOLOŠKE TEME*, Beseda, Novi Sad 2001, 82–85.

⁷ Mitropolit Jovan Zizjulas, *EKLISIOLOŠKE TEME*, Beseda, Novi Sad 2001, 57–59.

⁸ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 39.

⁹ Епископ Атанасије на једном месту карактеристично каже да је Црква „*симфонија личностии*“. Види: *ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ*, 117.

долошко богословље, у ономе како нам се открива Бог у Евхаристији, у Литургији: да је Хришћански Откривени Бог у Евхаристији, пре свега, **заједница** и да се ми у Светој Евхаристији приопштавамо њој, партиципрамо или заједничаримо у тој *Заједници*, али свим бићем, душом и телом, јер је Христос узео нашу потпуну људску природу, и у Њему као Богочовеку ми вером и љубављу, литургијским односом и причастијем, сједињујемо се са Богом и међусобно.¹⁰

У том смислу, по структури и начину постојања Црква јесте „икона вечне Тројице“. Међутим, та икона се једино остварује литургијским догађајем зато што једино Литургија може Цркву чинити „иконом Свете Тројице“. Без Литургије, Црква би била ништа друго до једна од протестантских верских заједница. Божанствена Литургија као догађај је *ипар екселанс* „икона Царства Божијег“¹¹. С тим у вези када је у питању литургијски храм, владика каже да је права икона Тројице „икона Престола“¹², јер „Христос је узишао са нашим природом и посадио је с десна Оцу, те се зато горње место назива *Σύνθρονον* — Сапрестоље (= наша људска природа у Христу, са-седа са Богом на Његовом престолу).“¹³

За крај навешћемо такође владичину мисао, често помињану, по којој је „Литургија Царство Свете Тројице на земљи“ зато што „почиње ускликом благословено Царство Оца и Сина и Светога Духа“.¹⁴

Христолошке и христџоценџричне основе Божансџвене Лиџурџије

„Божанствена литургија је по преимућству (кат’εξοχήν) Христолошка и Христџоцентрична. Јер је Божанска Евхаристија Сам Христос у Своме Богочовечанском, мистириолошком, делатном, и стварном присуству. Господ Христос као Богочовек је срце и првина и глава Цркве, Он је **сав присутан** у тајни Евхаристије.“¹⁵ Владика више пута нагалшава ову *џоџијуну џрисуйносџ* Христову на/у Литургији јер Његова истинска присутност и јесте смисао постојања и назначања Литургије и Цркве. „*И ево, ја сам са вама у све дане до свршетџка вијека. Амин.*“ (Мат 28, 20)¹⁶ Будући да је Црква сабрање народа и јединство и возглављење свега у Христу¹⁷ које се пројављује кроз једну Свету Чашу Заједнице, Христос је Тај који приноси дарове благодарења за „све и свакога“¹⁸ своје Оцу. Он је началствујући у Евхаристијском сабрању као што је Он и носилац Свештеног Домосторја о спасењу. У том смислу Христа на Литургији *иконизује* епископ. „Епископ је икона Христова на Литургији“ вели св. Игнатије Антиохијски у Посланици Смирњанима (8,2), а врло често понавља еп. Атанасије.

¹⁰ PREDAVANJA O LITURGIJI, 286–287. С тим у вези Еп. Атанасије на другом месту каже: „Вредело би помно проучити, израз *κοινωνία* у Новом Завету и код Светих Отаца, па би се виделе све дубине и висине и ширине и дужине (по Павловој речи Еф 3, 18–19) тог кључног хришћанског појма и стварности, који је, што је веома значајно, истоветан за Тријадологију, Еклисиологију и Евхаристиологију Православља.“ Види: PREDAVANJA O LITURGIJI, 286–287. „Црква као икона Свете тројице“ се помиње још и у: ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ, 122, 123, 211, 213; ер. Ignatije (Midić), *BIĆE KAO ESHATOLOŠKA ZAJEDNICA*, Požarevac 2008, 164; J. Zizjulas, „EVHARISTIJA I SABORNOST“, Glasnik SPC 52 (1971) стр. 110–121 и др.

¹¹ Више о томе говорићемо у поднаслову „Есхатолошка димензија и перспектива Божанске Литургије“.

¹² PREDAVANJA O LITURGIJI, 114–115.

¹³ PREDAVANJA O LITURGIJI, 113.

¹⁴ PREDAVANJA O LITURGIJI, 27, 73, 80, 81.

¹⁵ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ, 126–127, 214.

¹⁶ PREDAVANJA O LITURGIJI, 58.

¹⁷ PREDAVANJA O LITURGIJI, 68.

¹⁸ О значењу Литургијских речи „због свега и за све“ (κατά πάντα και διά πάντα) видети: PREDAVANJA O LITURGIJI, 65–66, 80, 83, 121.

Када је реч о Христологији у Православној Литургији, еп. Атанасије наглашава да је Литургија/Евхаристија управо место где се пројављује оно Павлово „један-и-много“. „Један“ Христос у Евхаристији постаје „много“, и „много“ постају „Један“. „Једна је глава, многи су удови, једно је тело, један је Дух“.¹⁹ У овој евхаристијској хармонији љубави треба тумачити и разумети једну од најлепших песама на свету испеваној о љубави: „Химну љубави“ ап. Павла. Еп. Атанасија наглашава да „Химна љубави“ има евхаристијско-литургијски контекст и да је не треба тумачити ван њега.²⁰

Врхунац и остварење Христологије се налази у „**најтешњем сједињењу**“ Христа и Цркве које се збива управо на Божанственој Литургији. Тим „*најтешњим сједињењем*“ причасници се удостојавају најузвишеније привилегије и призивања коју могу имати на свету — да буду „заједничари“²¹ (μέτοχοι) и „сутелници“ Христови, где Христос постаје њихов „сродник“ (συγγενής).²² Да би изразио „*литургијски и евхаристијски реализам*“, односно „**реалност сједињења**“²³ у Христу еп. Атанасије користи Златоустове изразе из омилија које се односе на Христа и Цркву: „*αναφέρει εαυτόν ημιν*“, „*ἀνέμειζεν εαυτόν*“, „*ἀνάκρασις και μίξις*“, „*συνουσιούμεθα αὐτῷ*“²⁴. Овако Христос постаје саборана и корпоративна личност²⁵. Он је „мириоипостасан“²⁶ (μυριοϋπόστατος) где у овој *миριοипостасности* нема сливања и (по)мешања личности међусобно, нити Христос нарушава ичију личност и слободу. Напротив, Он итекако поштује, гарантује и потврђује непоновљивост сваке личности. Због овога је, по мишљењу еп. Атанасија „Црква симфонија личности“.²⁷

На крају треба нагласити да у оваквој, рекли бисмо слободно, „Литургијској Христологији“ епископа Атанасија, доминира егзистенцијално-онтолошко тумачење халкидонског догмата где учење о Христу и Литургији, нема само приповедачки односно, богословско-философски карактер, већ овако постављена Христологија, светотоотачки доживљена и образложена, има катексохин реалне сотриолошко-онтолошке последице по Цркву и верника. Да би смо ово доказали навешћемо његове речи, у којима говори о св. Златоусту и његовим горе поменутиим појмовима везаним за сједињење причасника, односно Цркве са Христом. Између осталог, еп. Атанасије каже:

„...притом треба имати у виду да Светитељ углавном мисли на наше сједињење са Христовом *људском природом*, која је природа нама људима једноприродна и једносуштна, али и најтешње, мада несливено, сједињена са Божанском природом, и отуда *обојена*, те је она извор вечног живота и спасења за нас људе *кроз учешће у Цркви и иричесће у Евхаристији*, као реалном Телу Христа Оваплоћенога и Очовеченога ради нас“ и још до-

¹⁹ 1 Кор 12, 12.

²⁰ Еп. Атанасије, „Liturgijski život — srž hrišćanskog života“, *BOG OTACA NAŠIH*, man. Hilandar 2000, 329.

²¹ Јев 3,14; *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 289.

²² Χρυσοστ. Εἰς Ἰωάν. Ομ. 46,3 PG 59, 260.

²³ *EKLISIOLOGIJA SV. APOSTOLA PAVLA*, 157.

²⁴ *ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ*, 133, 135. Ипак, еп. Атанасије са опрезом прилази овим Златоустовим терминима и каже да: „треба имати у виду да је то Златоустов беседнички и поетски израз, који није за употребу у прецизном догматском излагању Христологије, што Златоусту овде и није циљ нити то чини, али је живи и пластични језик беседника погодан да народу изрази и дочара *реалност сједињења* нашег са Христому Цркви, и нарочито у Св. Евхаристији. Дакле, то је језик беседника, који изражава реализам Евхаристијског искуства.“ Види: *EKLISIOLOGIJA SV. APOSTOLA PAVLA*, 157.

²⁵ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 153, 233.

²⁶ ΧΡΙΣΤΟΣ — Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ, 64.

²⁷ *ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ*, 117.

даје „На тај начин Христологија садржи у себи Сотирологију и Еклисиологију, јер се обе већ садрже у тајни ипостасног јединства Божанске и човечанске природе у Лицу Једног Христа Спаситеља“²⁸

Пневматолошки напласак у тумачењу Литургије еп. Атанасија

„...Литургија је такође пневматолошка.“²⁹ због тога „не бисмо смели заборавити, нити потиснути, пневматолошку димензију Цркве: да Цркву, и локалне Цркве, и све нас у Цркви, па и као институцију, стално надахњује Дух Свети, да све ове службе у Цркви па и Епископска, Свештеничка, Ђаконска, Лаичка служба јесу дар Духа Светога, заједници Тела Христова, и дају се за заједницу.“³⁰

Епископ Атанасије види значајно место и улогу Пневматологије у тумачењу Божанствене Литургије али и њену кључну улогу у православном богословљу. Пневматологија је изразито присутна у његовој богословској мисли, и он је неретко наглашава. Због тога је његова честа критика на рачун римокатоличке цркве веома снажна. Западна црква је, како ћемо видети из приложеног, потиснула присуство и улогу Духа Светога на Литургији. Међутим, не само на Литургији него и из живота Цркве и богословља. Ипак, да би разумели значај Светог Духа и начин на који Он дела у Божанственој Литургији као и уопште у Свештеном Домостроју, морамо најпре видети која је Његова *иѿосијасна* улога и особеност, односно, по чему се Дух Свети као Божанска Личност разликује од остале две божанске личности.

У Свештеном Домостроју спасења, Три Божанствене Личности, свака посебно, имају другачију улогу. Личност Бога Оца је та која „благоволи“ да се створи свет, да се Син оваплоти, да васкрсне итд. Улога Сина, Другог Лица Свете Тројице је да „саблаговоли“ Очевој вољи, да прихвати и „аутургише“ (=самоделатно остварује) Његову вољу и да Он заправо буде носилац и остварилац Свештеног Домостроја Спасења.³¹ Док, улога Светог Духа — Треће Божанске Личности Свете Тројице, Који је увек заједно са Сином, јесте да ослободи природу њених природних законитости или да уздигне природу чак и изнад њених природних могућности, односно, да јој својим присуством пружи могућност да се природа отвори, препороди, преобрази и „божанском изменом“ (Пс 76,11) измени како би се догодио један конкретни спасоносни догађај у Свештеном Домостроју.³² Ово је веома важно за Цркву и богословље када је у питању Трећа Божанска Личност — Дух Свети, а нарочито када је у питању Божанствена Литургија/Евхаристија. Наиме, шта заправо ово практично значи?

Дух Свети је увек присутан са Христом, и све што чини Христос чини уз помоћ и садејство (— синергија) Духа Светога. Ово је искуство и сведочанство Светога Писма. Наиме, прилоком Свештеног Стварња Света, које је по праволсавном искуству дело Другог Лица Свете Тројице — Пандократора³³, ми видимо да: „Дух Божији лебдијаше над водом“³⁴ и да је присутан. У вези Свештеног Очовечења Логоса, Син Божји, Исуса Христа ми у Символу Вере исповедамо „Који се оваило-

²⁸ *ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ*, 212.

²⁹ *ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ*, 126.

³⁰ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 297.

³¹ Mitr. Jovan Zizjulas, *EKLISIOLOŠKE TEME*, Beseda, Novi Sad, 2001, 57.

³² *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 257–258; Mitr. Jovan Zizjulas, *EKLISIOLOŠKE TEME*, Beseda, Novi Sad, 2001, 58;

³³ Кол 1, 16–17; Јев 8–10.

³⁴ 1Мој, 2.

ишо од Духа Светиога и Марије Дјеве³⁵. Приликом Христовог Свештеног Крштења на реци Јордан Дух Свети³⁶ у виду голуба слеће на Христово раме. При том се чују Очеве речи: „Ово је Син мој љубљени, Који је њо мојој вољи“.³⁷ Одмах после тога „Исуса одведе Дух у њушину да ња ђаво куша“.³⁸ Христова проповед међу Израјлицима почиње речима из пророштва Исаијиног „Дух је Господњи на мени; заио ме њомаза да јавим јеванђеље сиромасима“³⁹ Духом Светим Отац васкрсава Христа из мртвих⁴⁰, итд. Видимо дакле да је Дух Свет стално присутан уз Христа⁴¹ као што и примећујемо једну другу веома важну ствар а то је да дејством Духа Светога у кључним моментима за Свештени Домостој природа се ослобађа од пропадљивости, мења и поприма онакав облик какав је потреба за тај важан догађај. Овде мислимо на Стварање света, Зачеће Пресвете Богородице, јављање Духа Светога у виду голуба на реци Јордан, Васкрсење и др. У свим овим свештеним догађајима природа се изменила и попримила одговарајући облик за конкретан догађај. Говорећи језиком теологије, ова синергија божанских личности управо представља неодојивост Пневматологије од Христологије и обрнуто, оно што савремена православна теологија нарочито истиче.⁴²

Као што је у новозаветним примерима и догађајима Дух Свети присутан и активно дела, тако и у Цркви и у црквеном животу, све што се врши, бива с(а)вршавано и освећено Духом Светим. Тачније, све се врши и савршава се „Од Оца, кроз Сина, у Духу Светиома.“⁴³ Његовом делатношћу, обична вода бива вода очишћења и спасења сваком новообраћенику на Светој Тајни Крштења. Његовом силом уље постаје просветљење за духовни живот на/у Светој Тајни Миропомазања, итд.⁴⁴ Ипак, врхунац дејства Духа Светога јесте у догађају *Тајне над Тајнама*, на/у Божанственој Литургији. Тада се врши чудо над чудима, тада се дешава претварање над претварањима⁴⁵: дарови бескрвне жртве принесени као Хлеб и Вино постају Свештено Тело и Крв Христа Бога „за оиуиуишање ѡрехова и живои вечни“ онима који се прчешћују, чиме Црква постаје са и у Христу „Заједница Светиога Духа“⁴⁶. Овај догађај „пар екселанс“, ово „непоновљиво понављање“⁴⁷ јесте директно

³⁵ Мат 1, 18.

³⁶ Јн 1, 32.

³⁷ Мт 3, 17.

³⁸ Мт 4, 1.

³⁹ Лк 4, 18; Упореди, Ис 61, 1.

⁴⁰ Кол 2, 12.

⁴¹ Овде треба поменути и онај аргумент који у самом појму „Христос“, открива сва Три Божанска Лица Свете Тројице. Наиме, Христос је помазан (гл. $\chi\rho\iota\sigma$) од Оца, Духом Светим. Више о томе видети Еп. Атанасије, Христос, а не Христ, Требиње 2002.

⁴² Епископ Атанасије, „Свети Симеон Солунски као тумач богослужења“, На putevima otaca 2. deo, Hrast, Beograd 1991, str. 154; Jovan Zizjulas, Dogmatske teme, Beseda, Novi Sad 2001, str. 329.

⁴³ PREDAVANJA O LITURGIJI, 255.

⁴⁴ PREDAVANJA O LITURGIJI, 82.

⁴⁵ Епископ Атанасије правећи суштинску разлику између „μεταβολή/μεταμορφosis“ и „μετουσίωσις/transsubstantio“ каже следеће: „Тај израз „μετουσίωσις“ није прихватљив за нас Православне, не само што није свето предањски, светоотачки, него и зато што је богословски неодржив и што представља рационализацију богочовечанског догађаја истинског претварања Св. Дарова у Тело и Крв Христа Богочовека, Који Својим истинским Оваплоћењем и очовечењем није нашу људску природу и њену суштину „пресуштастио“ у Своју Божанску (што би била монофизитска јерес), него ју је истински обожии сједињењем са Својом Божанском природом, тако да су у Њему Једном обе природе и неразделиво сједињене и остале не промењене и неумањене.“ Види: PREDAVANJA O LITURGIJI, 138, 142, 147, 221.

⁴⁶ 2Кор 13,13; PREDAVANJA O LITURGIJI, 213, 253, 255.

⁴⁷ PREDAVANJA O LITURGIJI, 50, 199, 245; ep. Атанасије, „SVETA EVHARISTIJA KAO DUHOVSKI DOGAĐAJ“, ZAGRLJAJ SVETOVA, Simvol, Srbinje 1996, 110.

дејство Духа Светога.⁴⁸ Овим чином, Дух Свети заправо, присутњује Христа⁴⁹ и, како изричито каже еп. Атанасије следујући Максиму, Кавасили, Симеону Солунском „без Духа Светиога ми немамо ни Христиа“,⁵⁰ јер „Он је Тај Којим једино можемо њознаћи у Исусу Христју — Сина Божије⁵¹, и у Сину Божијем њознаћи Бога Оца.“⁵² И као пример пресудне улоге у Евхаристији додаје: „сједињујући Тело и Крв Христову, литург говори: „Πλήρωμα Πνεύματος Αγίου!“ Јер Дух Свети даје и савршава ту њуноћу Свете Литургије, и зато је толико важна улога Духа Светога у нашем причешћу Христом.“⁵³

О снажној преображавајућој сили Духа Светога на верне на Литургији, позивајући се на св. Златоуста, еп. Атанасије каже: „[Ово је мистерија, тачније; мистагогија. Рађања нових синова Божијих *христјосаних* = *њомазаних* Духом Светим попут Помазаника Божијег *Христјоса*.] Ово бива зато што све бива благодаћу и дејством Животворног Духа Божијега: „Ово (нас Свети Дух) преображава; Он не даје да се саображавамо овоме веку; Он је творац овакве христолике творевине.“⁵⁴ Божанска благодат Духа Светога, додаје свети Златоуст, „ушавши (у верне) пресазда и преобрази душе, учини их друг(ачиј)има него што беху.“⁵⁵ Зато је живот Цркве у Христу, дариван и дејствован Духом Светим, заиста, „нови живот, сасвим измењен (εξηλλαγμένη) живот“⁵⁶ живот преображен пребрајајем „из славе у славу, као од Господа Духа“ (2Кор 3,18).“⁵⁷

Епископ Атанасије придаје велики значај Епиклези⁵⁸, чак каже да је Литургија једна „континуирана Епиклеза“.⁵⁹ Због тога веома често критикује Римску Литургију — Мису, која нема ову молитву у свом саставу и проналази узрочно-последичну везу између Епиклезе и погрешног учења „Filioque“ јер, како каже, у периоду када је избачена Епиклеза из Литургије (9. век) долази и до активног потискивања значаја и улоге Светог Духа у западној цркви. У том периоду, такође, расте *инстицијункционалности* цркве, управо због погрешног тумачења дарова-харизми јерархије (јавља се *клирикализам*, *клирокраија*) на рачун улоге и присутности Духа Светога у цркви, богословљу и животу запада. Зато и „нема правилне и потпуне Еклисиологије без наглашења битне улоге Духа Светога у Цркви.“⁶⁰ Као последица занемаривања Пневматологије јавља се „христомонизам“ односно „христократизам“

⁴⁸ „Πνεύματος γαρ διατάξει ταῦτα γίνεταί“, λέγει ο Χρυσόστομος, ὅπερ Πνεῦμα εἶναι ο δημιουργός της ενότητος του Σώματος του Χριστού, της Εκκλησίας και Τελεουργός της Σώματος του Χριστού εν τη Ευχαριστία.“ Види: *ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ*, 138.

⁴⁹ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 71, 127, 213. Еп. Атанасије ће рећи, и понављати на разним местима да ово **оприсутњење** долази из Eshatona, не из прошлости, тј, Дух Свети доноси са Собом Eshatолошко Carstvo Eshatолошког Hrista, који је у Telu и са Telom с којим sedi с десна Ocu. Nije, dakle, reč, о враћању у историју, у прошлост, него о ступању у Carstvo Oca које је Он завештао Sinу а Sin завештава nama у Crкви Duhом Svetим, и **sada** и **ovde** бива наше ућеће и причеће у том Carstvu Svete Trojice. Литургијско „време“ nije „повнављање историје“, па ни Evharистија nije „повнављање“ Тајне Већере него је оно што казује литургијска молитва: „Videsmo Svetlost Istinitu, primismo Duha Svetoga, pričestismo se Tvojim Nebeskim i Besmrtnim Tajnama. Daj nam da se Tobom još prisnije i nepsojednije pričesćujemo у Nevečernjem Dani Carstva Tvoga“.

⁵⁰ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 214, 246.

⁵¹ 1Кор 12, 3

⁵² *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 246.

⁵³ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 245–246.

⁵⁴ Χρυσοστ. Εις 2 Κορ 7,5. PG 61, 449.

⁵⁵ Κατήχησις 4, 13. Sch 50,190.

⁵⁶ Χρυσοστ. Εις Φιλ. Ομ. 3,2 PG 62, 201.

⁵⁷ *ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ*, 187.

⁵⁸ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 221.

⁵⁹ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 156.

⁶⁰ *PREDAVANJA O LITURGIJI*, 273.

у католичкој цркви.⁶¹ Од тада, западни теолози у дијалозима са православним истичу довољност „конституције речи“ Христових на Евхаристији, на рачун одбачене *Ейиклезе*.⁶²

Још једна веома важна улога Духа Светога за Цркву и за „светодуховску Литургију“⁶³ је та што, поред тога што „опристуњује Христа“ и „претвара дарове хлеба и вина у Крв и Тело“, Он привлачи, и оприсутњује Царство Божије — Есхатон, при чему Божанствена Литургија постаје „икона Царства Божијег“ и заједништво у њему. Наиме, „Дух Свети је Тај Који управо остварује Царство Божије на земљи. „Ако ли Ја Духом Свештим изионим демоне, онда је дошло к вама Царство Божије“ (Мат 12, 28). Зато у хришћанској вери, животу, раду, служењу у Цркви, у Литургији, не треба стати само на Христу, него, заиста, уз Оца и Сина, стално додавати и Духа Светога.“⁶⁴

На другом месту, говорећи о Духу Светоме и Царству Божијем у литургијском контексту, еп. Атанасије каже да „Дух Свети *привлачи* овде Есхатон=Царство Небеско, уздиже нас у њега и даје нам (са) Христом и у Христу Оваплоћеном и нама Даваном за Храну и Пиће живота вечног, и ми се Њему приопштавамо, Њиме причешћујемо. Зато Свето Причешћивање није само причешћивање истинским Телом и Крвљу Христовим, него и наше приопштавање Есхатолошким стварностима Царства, реалностима онога света и века, тј. опет Христом као Новим и Последњим Адамом, као Богочовеком, Васкрслим и Вознесеним са обоженом људском природом у Заједницу Свете Тројице“⁶⁵

И на крају, кључну улогу Духа Светога у благообразном поретку црквене јерархије, о чему ћемо посебно говорити у наредном делу, еп. Атанасије види кроз Литургију: „...не бисмо смели заборавити, нити потиснути, *пневматолошку* димензију Цркве: да Цркву, и локалне Цркве, и све нас у Цркви, па и као институцију, стално надахњује Дух Свети, да све ове службе у Цркви па и Епископска, Свештеничка, Ђаконска, Лаичка служба јесу дар Духа Светога, *заједници* Тела Христова, и дају се за заједницу, а не појединачно и приватно (зато нема у Православљу „неизгладивог карактера“ свештенства). Није то лична привилегија било кога, јер он лично нема посебан дар, него само функционишући=служећи унутар заједнице Цркве, за коју је постављен, облагодатен. Ово је, дакле, други закључак из Евхаристијске Еклисиологије: да је погрешно порицање *Јерархије* у Цркви ... што значи *свештеноначалије* у Цркви, али не *власт* у првом реду, поготову не власт схваћену јуридички, што не значи да нема и власти, али не сме се животна функција у Цркви, као што је Епископ, свести само на власт, него на *литургисање*, функционисање=служење животних органа Тела Цркве ради његовог изграђивања у меру раста Христовог, и чије функције=*службе* зависе једна од друге, као што дивно говори Апостол Павле у Посланици Коринћанима (1Кор 12). Са друге стране, није правилан, нити Евхаристијски оправдан ни „христократизам“, да тако кажем, или тачније „христомонизам“, где је Јерархија само представник, „викар“ Христа, и онда се таква наме-

⁶¹ PREDAVANJA O LITURGIJI, 298.

⁶² PREDAVANJA O LITURGIJI, 194–195, 216.

⁶³ PREDAVANJA O LITURGIJI, 214; еп. Атанасије, „SVETA EVHARISTIJA KAO DUHOVSKI DOGAĐAJ“, ZAGRLJAJ SVETOVA, Simvol, Србинје 1996, 103.

⁶⁴ PREDAVANJA O LITURGIJI, 252. О Пневматологији видети више у: Episkop Атанасије, „PRAVOSLAVNO BOGOSLOVLJE O DUHU SVETOME“, PRAVOSLAVNA DUHOVNOST, Hrast, Beograd 2001, 5–23, PREDAVANJA O LITURGIJI, 71, 73, 78, 82, 12–127, 139, 149–150, 194–195, 197–198, 213–214, 216, 221, 245–246, 252, 255, 258, 273, 286–287, 297–298, 300.

⁶⁵ PREDAVANJA O LITURGIJI, 126.

ће живом Телу Цркве, Народу Божијем, намеће се се као нека власт одозго, супериорна над Телом Цркве, што не одржава правилну структуру Цркве, Евхаристијску структуру, Литургијску структуру Цркве, и где *службе* у Цркви дате ради *заједнице* и у оквиру заједнице, не постоје мимо заједнице, јер тад не служе њој, него себи⁶⁶

Евхаристијска еклисиологија⁶⁷: Епископскоценџичносно као њошврга јединснова Цркве

„Божанствена Литургија је највећа Еклисиологија“⁶⁸

Као што је Литургија извор вере, богословља и свега што постоји у Цркви, тако је она извор поретка и јединства Цркве. Божанствена Литургија је најбоља слика која може приказати шта јесте Црква по структури — *свето-духовска заједница клира и народа у Христју*.⁶⁹ Зато је и Литургија највећа Еклисиологија јер пројављује Цркву онакаву каква јесте по самој њеној природи и назначењу.

Началствујући у Евхаристијском сабрању јесте Епископ. Он *иконизује* Христа на Литургији. „Епископ је икона Христјова на Литургији“ вели св. Игнатије Антиохијски у Посланици Смирњанима (8,2), а врло често понавља еп. Атанасије. Зато је и „права и пуна Литургија онда на њој предстоји епископ“. Такође, када је реч о архијерејској Литургији еп. Атанасије каже да је она „сачувала стари поредак Литургије“ као и да „Епископија као црквена јединица изражава пуноћу Цркве.“⁷⁰

Овом литургијском сликом са епископом као началствујућим на/у литургијском сабрању, Православна Црква пројављује свој *епископскоценџични карактер*. Том стварношћу и структуром Црква постаје „Сабор Божији у Христу.“ којом се пројављује јединство Цркве које је једино могуће „*кроз*“ и „*у*“ Божанственој Евхаристији⁷¹.

„...Трећи закључак, који бих хтео да кажем, то је: да се видљиво *јединсново Цркве* остварује⁷², сходно Евхаристијској Еклисиологији, на тај начин што се све тако окупљене

⁶⁶ PREDAVANJA O LITURGIJI, 297–298.

⁶⁷ Појам „евхаристијска еклисиологија“ налазимо код еп. Атанасија у: PREDAVANJA O LITURGIJI, 269–270, 286–287. Између осталог каже да „У Евхаристијској Еклисиологији — која је је тесно повезана са целокупном теологијом, са Тријадологијом, ...са Христологијом, ...са Пневматологијом, ... са антропологијом — вером у богиоког/христолошког човека, дакле у тој Еклисиологији, дакле, Евхаристијском Црквословљу, нема места индивидуализму, па макар он био и формално хришћански, него имамо, хришћански персонализам, агапијско-љубавни, лично-слободни, еклезијално-литургијски персонализам, где је један претпоставка многих и многи претпоставка једнога, благодарећи Христу Богочовеку који је постао Један и на Себе узео *многе*. Благодарећи томе што је Један од Тројице постао један од нас, што је Јединородни постао Првородни међу многим браћом (Рм 8, 29) — то је та велика тајна наше вере, нашег црквеног, личног и заједничког дића, личног и заједничког живота у Телу Христовом, у κοινωνία /= општење-дружење-„друштво“/ Духа Светога (2Кор 13,13), по којој нас **Евхаристија** везује са тајном Божанске Тројице и по којој је Црква слика и јављање Свете Тројице“, PREDAVANJA O LITURGIJI, 293–294.

⁶⁸ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ, 126.

⁶⁹ PREDAVANJA O LITURGIJI, 37.

⁷⁰ PREDAVANJA O LITURGIJI, 125, 126, 130, 131.

⁷¹ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΠ. ΠΑΥΛΟΥ, σ. 136, 140, 213. Такође више о томе: PREDAVANJA O LITURGIJI, 166–168; Ιω. Ζηζιούλα, Μητροπ. Περγάμου, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, Α' ἐκδ. 1965, Β' ἐκδ. Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1990; Χ. Γιανναρά, *ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ*, Γρηγόρη, Αθήνα 1997. Постоје и другачија виђења православне Еклисоплогије и епископске улоге у Цркви и на литургијском сабрању. У том смислу в. Νικόλαος Λουδοβίκος, „ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ“, *Ἡ θεολογία του Γιώαννη Ζηζιούλα*, Douglas H. Knight, Degiorgio, Τρίκαλα 2009, σ. 195–206; Νικόλαος Λουδοβίκος, „*Ἡ ΑΠΟΦΑΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Ἡ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΟΜΟΟΥΣΙΟΥ*“, 117–142, и „*Ἡ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΧΑΜΕΝΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ*“, у књизи: Νικόλαος Λουδοβίκος, *Ορθοδοξία και Εκσυγχρονισμός*, Εκδ. Αρμος, Αθήνα 2006, σ. 211–230.

⁷² На другом месту каже: „*Предстојећи* у Литургији је врло важан чинилац у Светој Литургији Цркви, јер пројављује видљиво јединство Цркве — тај *предстојећи* видљиво изражава јединство Христа, јединство Тела Цркве возглављеног Христом. То је начин на који Православни кроз векове, од Апостола

структуриране Цркве, са Епископом-свештенством-народом, *на* и у међусобно поисто-
већују. Нема надређених и подређених. Са Епископом у средини, у центру Литургијске
заједнице, и око њега окупљеним свештенством и народом, све су те и такве Цркве, ако
су и у *јединству вере* (праве = Православне) и *заједници Духа Светаго* — како кажемо у
Литургији — једнаке Саборно = Католичанске, Апостолске Цркве, јер је сваки Епископ
у том погледу наследник пуноће Црквене, то што називамо Апостолском сукцесијом,
Апостолским пријемством = наслеђем, јер има благодатно, Светодуховско наслеђе пу-
ноће Цркве. Епископ није само наследник дотичног Епископа, свог претходника, него је
наследник Самога Христа, Архипастира и архијереја, Главе и Темља Цркве, и у Христу
и Христом наследник свих Апостола, па и апостола Петра, како сведочи Свети Кипри-
јан Картагински (О јединству Католичанске Цркве, 4–5; Писмо 66,8).⁷³

„Пуноћа, католичност, интегралност, свецелост хришћанског бића треба да се проја-
вљује у свим доменима, али у Божанској Евхаристији Цркве Тела Христовог најпотпу-
није се пројављују сви ови „елементи“, све димензије хришћанског бића и живота у пу-
ноћи. У овом смислу је Литургија, Света Евхаристија, најадекватнији, најпотпунији
израз и пројава, презентација, оприсутњење, актуализација Цркве, са сталном отворе-
ношћу њене есхатолошке димензије и перспективе.“⁷⁴

Есхатолошка димензија и ѿрсејекѿива Божансѿвене Лиѿурѿије

„Лиѿурѿија није ѿрсејо усѿомена и ѿнављање Тајне Вечере, неѿо је она и есхатолошки
гоѿађај Царсѿива које долази.“⁷⁵

Већ смо напред помемули веома важну улогу Духа Светога у Литургији али и
уопште у Цркви и Домостроју. Због тога, када је у питању есхатолошки карактер и
назначење Литургије, можемо рећи да је делатност Духа Светога од пресудног зна-
чаја јер „Дух Свети је Тај Који *ѿривлачи* овде Есхатон=Царство Небеско.“⁷⁶

Будући да је управо улога Духа Светога да измени, преобрази, освети и обож
природу, у овоме случају, на/у Литургији се управо дешавава један „неприродан/

до данас, исповедају и пројављују јединство Цркве у *Лиѿурѿији* и *кроз Лиѿурѿију*. Један увек предсто-
јава сви остали саслужујемо, свештеници и народ. То је био, у почетку Цркве, у даном моменту, Апо-
стол Петар, другом приликом Апостол Јован, у трећем Апостол Петар, итд. Није важно ко је први, ва-
жно да је *један*. То се после организовало, канонски, рефлектовало у Цркви тако да треба да буде један
Први — Митрополит или Архиепископ — за једну област, па епископ са њим и око њега у сагласности
и канонском јединству, али то јединство њихово произилази из јединства служења Свете Евхаристи-
је=Литургије. Јер када се хиротонише Епископ — а хиротонија бива само у Св. Литургији, онда један
началствује за хиротонију, Епископ, Митрополит, Патријарх, а други Епископи саслужују. Није битно
какве су биле титуле, јер оне су историјски променљиве, и оне ништа више од епископства не дају, али
дају то првенство који је у том моменту стварно првенство, јер он началствује у Литургији... Свети Иг-
њатије Антиохијски, почетком 2. века каже „Само она Евхаристија коју возглављује Епископ — то је
права Евхаристија“ (Смирњанима 8, 1–2) јер су почели тада већ разни јеретици и секташи, евионити,
гностици, и др., да стварају своје парацрквене групе.“ Види: PREDAVANJA O LITURGIJI, 166 — 167.

⁷³ PREDAVANJA O LITURGIJI, 299. Из последње реченице примећујемо конкретну христоцентричност
која се може често наћи у богословској мисли еп. Атанасија. Због тога је неретко имао проблема и не-
разумевања од стране етнофилетиста у СПЦ. Ево ево због чега: „Мене често буну, као православног
Србина, што ћете чути понекад од нашег Патријарха, и овога претходнога, да је он „наследник Светог
Саве“. Он није „наследник Светог Саве“ у првом реду, него је **наследник Христов**, наследник Апосто-
ла, наследник свих Дванаесторице Апостола, па и Апостола: Петра, Павла, Јована и свих осталих, јер
од њих, тачније преко њих од Христа, он наслеђује целу Цркву, пуноћу — *католицитет* — Цркве Бо-
жије (како о томе говори Свети Сава у својој *Бесеги о Правој Вери*, држаној у Жичи 1221. године). Исто-
ријски, пак, у континуитету тога наслеђа Апостолског, Српски Патријарх је наследник и Св. Саве, али
није само Светога Саве, него он ту стоји, предстоји на *месѿу* у *обличију* Христовом, како каже Св. Иг-
њатије Антиохијски.“ Види: PREDAVANJA O LITURGIJI, 300–301.

⁷⁴ PREDAVANJA O LITURGIJI, 287.

⁷⁵ PREDAVANJA, 69, 70, 113, 127, 192.

⁷⁶ PREDAVANJA, 126.

натприродан ток⁷⁷. Време и простор се преображавају, пројављују своје назначење и добијају свој пуни смисао. Ништа није пролазно, изгубљено и случајно. Време и простор на Литургији постају *ἵредукус вечности* и Царства Божијег управо захваљујући Духу Светоме⁷⁸. Тако, Литургија постаје „метаисторијски догађај“⁷⁹ јер се на икониан начин одвија Парусија Христова.⁸⁰

На овај начин, Литургија јесте „превазилажење времена и простора“⁸¹ — анаметичка рекапитулација прошлости са тенденцијом епиклипичко-есхатолошког продора у будућност.⁸² „Сећајући се дакле ове спасоносне заповести, и свега што се нас ради збило; крста, гроба, тридневнога васкрсења, узласка на небесима, седења са десне стране, и другог и славног доласка“ Из последње реченице Литургијске Анафоре примећујемо да „сећање“ није везано само за прошлост, као што дива у животу, већ добија један другачији правац. Сећање је сада усмерено ка будућности. Литургија није само хронолошко понављање догађаја везаних за Христову Жртву и Васкрсење већ је и сећање на будућност⁸³ јер „без есхатолошког, историја би била само низ догађаја који не би имали значења нити циља. Било би то враћање у круг.“⁸⁴

Есхатон, кога нам Литургија оприсутњује, је најважнији појам, али и догађај за Цркву. Православна Есхатологија нам говори да истина и истинско постојање ствари ће бити у будућности, у Есхатону. „Σκιά γάρ τά τῆς Παλαιᾶς· εἰκὼν δέ τά τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια δέ ἡτῶν μελλόντων κατάστασις.“⁸⁵ Следујући овој максими преп. Максима Исповедника, еп. Атанасије често пута понавља „да човек није оно што сада изгледа, него је више оно што ће тек бити“⁸⁶, у том случају није Α(лфа) та

⁷⁷ „Оваплоћење Христа у историји је потврда историје. Истовремено, са есхатолошким стварношћу Христовог Васкрсења, ми смо ослобођени од окова историјских датости.“ Αθανασίου Γεββίτις, „ΤΑ ΕΣΧΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΑΣ ΖΩΗ“, ΧΡΙΣΤΟΣ — Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ, Ινδικτος, Αθήναι, σ. 21–36.

⁷⁸ PREDAVANJA, 182. „Осећање и искуство наде је такође једно есхатолошко искуство, односно, доживљај краја времена, *ἵρεвазилажење ораничења времена*.“ Владика Атанасије, „Есхатолошко у нашем свакодневном животу“, ΖΙΒΟ PREDANJE U CRKVI, Trebinje, 183.

⁷⁹ PREDAVANJA, 78, 265.

⁸⁰ „Есхатолошко у нашем свакодневном животу значи веровање у васкрсење, веровање у вечни живот, и понашање сходно томе. Под тим мислим вечни живот душе и тела и свега света, све творевине, који духом Светим почиње још овде. На језику Јеванђеља то значи нешто више од тога, заправо значи *ανακεφαλαίωσις* = сједињење свих у Христу (Еф 1, 10), живот вечни за све благодаћу духа Светог у укупној историји преображеној у Есхатологију. Свети Дух је тај Који, долазећи у Цркву и улазећи у наш свакодневни живот, пре свега у Светој Литургији, доноси до нас и дарује нам есхатолошки садржај и смисао живота и предокушај богодароване пуноће.“ Αθανασίου Γεββίτις, „ΤΑ ΕΣΧΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΑΣ ΖΩΗ“, ΧΡΙΣΤΟΣ — Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ, Ινδικτος, Αθήναι, σ.21–36.

⁸¹ PREDAVANJA, 92. „У свеобухватној Молитви Евхаристије бришу се границе времена и простора, прошлости и будућности, неба и земље, све се у једном даху, у једној визији, у једном чину/акту, исповеда Богу, и за све то Му се благодари. То је тај величанствен чин људског бића, и нема већег чина од тога да благодари Богу (како вели Св. Максим Исповедник)“ PREDAVANJA, 182. „Литургија је продор у напред, обрнутим коком историје, ка Есхатону“, PREDAVANJA, 127.

⁸² „Есхатолошко се улива у историју, спушта се с Неба, налази одозго, продире и пронице у историју и тиме је испињава смислом.“ Αθανασίου Γεββίτις, „ΤΑ ΕΣΧΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΑΣ ΖΩΗ“, ΧΡΙΣΤΟΣ — Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ, Ινδικτος, Αθήναι, σ.21–36.

⁸³ PREDAVANJA, 34–35, 208; Ignatije Midić, „CRKVA I NJEN IDENTITET“, Сећање на будућност, Beograd 1995, 13–28.

⁸⁴ Αθανασίου Γεββίτις, „ΤΑ ΕΣΧΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΑΣ ΖΩΗ“, ΧΡΙΣΤΟΣ — Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ, Ινδικτος, Αθήναι, σ.21–36.

⁸⁵ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρόλογος εις τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου*, II, PG 4,137D; Ср. PREDAVANJA, 101, 150.

⁸⁶ „Осећање и искуство наде је такође једно есхатолошко искуство, односно доживљај краја времена, превазилажење ограничења времена. Исто важи и за искуство жарког ишчекивања (што се у Св. Писму зове *προσδοκία*: 2.Петар 3, 12–13, и апокарадокиа: Рим 8,19; Фил 1,20), а ово дилази од чињенице да човек није оно што сада изгледа, него је више оно што ће тек бити. Човек је по самој својој природи есхатолошко биће. Ако ово не прихватимо, онда осуђујемо човека на заточеништво, чак и када су грани-

која одређује Ω(мегу), него Ω(мега) одређује Α(лфу). Крајњи суд је оно последње, а не оно прво.

Божанствена Литургија постаје „истинска пред-става“⁸⁷ и „драма“⁸⁸ јер су сви есхатолошки елементи присутни: Христос — у виду епископа, апостоли — у виду свештеника, народ, сабрање, Суд⁸⁹, Књига живота — Еванђеље, васколика творевина пројављена у бескрвном приносу хлеба и вина, и најзад, учествовање у Трпези Царства радости којој неће бити краја. Овако, Литургија постаје *последње време* и икона трајног и вечног времена — Есхатона. Она је икона Есхатона зато што ће „вечност бити вечна Литургија, вечна Евхаристија.“⁹⁰

Ипак, није све готово, није све завршено јер још увек живимо у историји и у „есхатолошком ишчекивању“ Христа и надолазећег Царства Божијег. Ми Божанственом Литургијом као „иконом Царства Будућег“ још увек гледамо „као у огледалу, као у загонетки“⁹¹ јер Царство Божије је „**већ ту, а још није**“⁹². „Већ ту, а још није“ представља есхатолошко ишчекивање и напетост⁹³ али и тзв. „хришћански парадокс“⁹⁴, по еп. Атанасију, који се може разумети једино логиком вере, наде и љубави према Христу. Логика вере је простор где престаје закон природе и настаје закон Духа Светога — о томе смо причали у поглављу о Пневматологији.

Као врхунац есхатолошког искуства у Православној Цркви јесте феномен и доживљај „литургијског времена/презента“ кога еп. Атанасије посебно наглашава.⁹⁵

це затвора велике, чак и када су то галаксије, чак и ако су вечност. Љубав жели да човек буде слободан, не окован, него ослобођен, да буде есхатолошко биће које се окреће крају времена и ономе када „времена више неће бити“ (Отк 10,6).“ Αθανασίου Γεββίτις, „ΤΑ ΕΣΧΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΑΣ ΖΩΗ“, ΧΡΙΣΤΟΣ — Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ, Ινδικτος, Αθήναι, σ.21–36.

⁸⁷ PREDAVANJA, 52. Овде Еп. Атанасије упућује на етимолошко значење речи „представа“ и каже: „У основи од почетка је чин Литургије био, простији чин и догађај догослужења, а онда се полако развио у свечану — Службу Божију, једну, како кажу, *ипрег-сйаву*, ако хоћете, али представу у првобитном значењу те речи, и то је: *сйајање овде, пред-стајање*, пред-стављање овде, као што је при-суство, долазак и присуствовање ту, својим бићем. Тако је и *ипрег-сйава* — долазак и стајање овде и сада. (У српском језику се каже: *предстаде* (сведок) и рече то и то, дакле, пред-стајање и сведочење — то се, дакле, може назвати представом, презентацијом, *ојрисуйњењем*). Тако је Литургија једна пред-става, ако хоћете, али не „представа“ у смислу позоришта, у смислу једне „мизансцене“ (mise-en-scene), што кажу Французи, него једна *грама*, истински догађај и доживљај оприсутњења Тајне Христове, антиципација и предкушај есхатолошког царства Божијег.“ Види PREDAVANJA, 52.

⁸⁸ PREDAVANJA, 45, 52, 59, 124.

⁸⁹ PREDAVANJA, 26, 37, 40, 266.

⁹⁰ PREDAVANJA, 24, 32.

⁹¹ 1Кор 13,12.

⁹² „Литургија почиње јављањем Царства Божијег у сили, али оно је екстензивно, оно је у динамичком расту, као *зрно јорушичино* (Мат 13, 31), дакле још не у пуноћи... То је заправо „есхатолошки прогрес.“ PREDAVANJA, 109–110; Георгије Флоровски каже слично: „Црква је једно тело „у развоју“, док не достигне у „човека савршена“ G. Florovski, „PATRISTIČKI VEK I ESHATOLOGIJA“, *Vidoslov*, 23/2001, 39. Такође, од истог аутора: „Царство (Небеско) је установљено, али још није дошло у свој својој слави. Или, тачније, док Царство треба да дође — Цар је већ дошао ... Царство Духа (Светога) је већ установљено“, в. G. Florovski, „PATRISTIČKI VEK I ESHATOLOGIJA“, *Vidoslov*, 23/2001, 37.

⁹³ PREDAVANJA, 150.

⁹⁴ PREDAVANJA, 28, 74–75, 109, 151, 197, 210, 239, 279.

⁹⁵ PREDAVANJA, 208–209.